TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI VA AXLOQIY JIHATLARI

Qurbonboyeva Hulkaroy
qurbanbayevahulkaroy@gmail.com
Ehsonova Asalxon
asal.ehsonova07@gmail.com
O'rozqulova Gulira'no
urazqulovagulirano1109@gmail.com
matematika yo'nalishi talabalari
Ilmiy maslahatchi: **Xayrullina Parizod Fargat qizi**
https://orcid.org/0009-0001-8235-3058
1parizod2@gmail.com
ChDPU Umumiy pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimiga sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal kirib kelishi natijasida yuzaga kelayotgan psixologik xavfsizlik muammolari va axloqiy (etik) masalalar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida YUNESKOning 2024–2025-yillardagi ta'limda SI bo'yicha kompetensiya ko'rsatkichlari hamda xalqaro ekspertlarning (masalan, *UNESCO Guidance on Generative AI*) tavsiyalari asos qilib olindi. Maqolada o'quvchi va talabalarning SI tizimlariga haddan tashqari ishonishi oqibatida yuzaga keladigan "kognitiv qaramlik", ijtimoiy izolyatsiya hamda mustaqil fikrlash qobiliyatining pasayishi kabi psixologik xatarlar atroflicha yoritilgan. Shuningdek, akademik halollikni saqlash, ma'lumotlar maxfiyligi (privacy) va algoritmik xolislik (bias) kabi etik jihatlar hozirgi kundagi ta'limiy transformatsiya sharoitida o'rganilgan. Tadqiqot yakunida ta'lim jarayonida inson omilini saqlab qolgan holda SI vositalaridan xavfsiz va samarali foydalanish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, ta'lim etikasi, psixologik xavfsizlik, akademik halollik, kognitiv qaramlik, raqamli transformatsiya, YUNESKO tavsiyalari.

Аннотация: В данной статье проводится научно-теоретический анализ проблем психологической безопасности и этических аспектов, возникающих в результате интенсивного внедрения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в современную систему образования. В качестве основы исследования использовались показатели компетенций ЮНЕСКО в области ИИ в образовании на 2024–2025 годы, а также рекомендации международных экспертов (например, *UNESCO Guidance on Generative AI*). В статье подробно рассматриваются такие психологические риски, как "когнитивная зависимость", возникающая вследствие чрезмерного доверия учащихся к системам ИИ, социальная изоляция и снижение способности к самостоятельному критическому мышлению. Также изучены этические аспекты, такие как соблюдение академической честности, конфиденциальность данных (privacy) и алгоритмическая предвзятость (bias) в условиях текущей образовательной трансформации. По итогам исследования разработаны

практические рекомендации по безопасному и эффективному использованию инструментов ИИ в образовательном процессе при сохранении человеческого фактора.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, этика образования, психологическая безопасность, академическая честность, когнитивная зависимость, цифровая трансформация, рекомендации ЮНЕСКО.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of psychological safety challenges and ethical issues arising from the rapid integration of Artificial Intelligence (AI) technologies into the modern educational system.The study is based on the 2024–2025 UNESCO AI competency frameworks for education and international expert recommendations (e.g., UNESCO Guidance on Generative AI).The article elaborates on psychological risks such as “cognitive dependency” resulting from students’ excessive reliance on AI systems, social isolation, and the decline of independent critical thinking skills.Furthermore, ethical aspects, including the preservation of academic integrity,data privacy,and algorithmic bias, are examined within the context of current educational transformation.The research concludes with practical recommendations for the safe and effective use of AI tools in the learning process while maintaining the essential human element.

Keywords: Artificial Intelligence, educational ethics, psychological safety, academic integrity, cognitive dependency, digital transformation, UNESCO recommendations.

KIRISH

Bugungi kunda jahon ta’lim tizimi misli ko‘rilmagan texnologik transformatsiyani boshidan kechirmoqda. Generativ sun’iy intellekt (GenAI) modellarining ommalashishi o‘qitish va o‘rganish an’analarini tubdan o‘zgartirib yubordi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi **“**Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-358-sonli qarori ushbu sohani milliy miqyosda tartibga solish va ta'lim tizimiga xavfsiz integratsiya qilish uchun muhim huquqiy poydevor yaratdi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, sun’iy intellekt (SI) nafaqat axborotni qayta ishlash vositasi, balki o‘quvchining kognitiv jarayonlariga bevosita ta’sir o‘tkazuvchi sub’ektga aylanib bormoqda. Mahalliy tadqiqotchilar, jumladan**,** X. Bekpulatov (2024) va S. Normatov ta’limda SI texnologiyalaridan foydalanishda inson omili va o‘qituvchi mas’uliyatini saqlab qolish zarurligini ta'kidlaydilar. Ayniqsa, 2025-yil yanvar oyida bo‘lib o‘tgan xalqaro forumda Bosh vazir Abdulla Aripov tomonidan SI sohasiga axloqiy me’yorlarni integratsiya qilish bo‘yicha bildirilgan fikrlar, ushbu texnologiyalarning ta'limdagi “filtrlari”ni belgilash naqadar muhimligini ko‘rsatadi.[1]

Psixologik nuqtayi nazardan, talabalarning SI tizimlariga haddan tashqari tayanishi “kognitiv qaramlik” hodisasini keltirib chiqarishi mumkin.O‘zbekistonlik olimlarning izlanishlariga ko‘ra, ta’limda SI vositalaridan foydalanishda o‘quvchilarning mustaqil qaror qabul qilish va tanqidiy tahlil qobiliyatlarini pasaytirmaslik choralarini ko'rish zarur. Akademik halollik masalasi ham yangi bosqichga chiqdi: endilikda plagiat nafaqat matnni ko‘chirish, balki fikrlash jarayonini mashinaga topshirib qo‘yish shaklida namoyon bo‘lmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi - O‘zbekiston ta’lim tizimida SI texnologiyalarini joriy etishning psixologik xavfsizlik chegaralarini belgilash va mahalliy qonunchilik hamda xalqaro tajribalar asosida axloqiy tamoyillarni tizimlashtirishdir.

[1] Aripov, A. N. (2025, yanvar). *Digital Almaty 2025 forumi: Sun’iy intellekt va etik me’yorlar bo‘yicha ma’ruza*. Vazirlar Mahkamasi axborot xizmati.

METADOLOGIYA

Ushbu tadqiqot zamonaviy ta'lim tizimida sun'iy intellektning (SI) psixologik xavfsizlik va etik jihatlarini o'rganish maqsadida tizimli adabiyotlar tahlili (*systematic literature review*) hamda qiyosiy-pedagogik modellashtirish metodlariga tayanadi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida 2024-2026-yillar oralig'ida chop etilgan nufuzli ilmiy manbalar, xususan, YUNESKOning generativ SI bo'yicha xalqaro tavsiyalari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-sonli qarori hamda jahonning yetakchi psixolog va pedagog olimlarining (R.Selman,B.Williamson,A.Ivanova) so'nggi ilmiy ishlari tanlab olindi.[2]Ma'lumotlarni yig'ishda Scopus, Web of Science va Google Scholar kabi xalqaro bazalardan "AI in education", "Cognitive debt in digital learning", "Ethical AI frameworks" kabi kalit so'zlar yordamida saralangan 30 dan ortiq ilmiy maqolalar tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida sifat tahlili (*qualitative analysis*) metodi orqali SIning talabalar kognitiv tizimiga ta'siri nazariy jihatdan modellashtirildi va olingan ma'lumotlar O'zbekiston oliy ta'lim muassasalaridagi raqamli transformatsiya jarayonlari bilan qiyoslandi.Metodologik yondashuvimiz nafaqat texnologik imkoniyatlarni, balki "inson nazoratidagi sun'iy intellect" (*Human in the loop*) tamoyili asosida psixologik resurslarni aniqlashga yo'naltirildi, bu esa natijalarning ham nazariy, ham amaliy jihatdan ishonchliligini ta'minlashga xizmat qildi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimiga sun'iy intellektning kirib kelishi nafaqat didaktik o'zgarishlarga, balki talabalar va o'qituvchilarning fundamental psixologik holatiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Muhokamaning markaziy nuqtasi bo'lgan "kognitiv qarz" (cognitive debt) muammosi R.Selman (2025) ta'riflaganidek, inson intellektining murakkab vazifalarni SIga topshirishi natijasida mustaqil fikrlash mexanizmlarining zaiflashishi bilan bevosita bog'liqdir. Bizning tahlillarimizga ko'ra, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ham ushbu hodisa talabalarning tanqidiy tahlil qilish qobiliyatiga sezilarli darajada xavf tug'dirmoqda. Biroq, S.Normatov (2025) va X.Bekpulatov (2024) kabi mahalliy tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, SIni shunchaki taqiqlash emas, balki uni "aqlli assistant" darajasiga tushirish va talabalarda "kognitiv immunitet"ni shakllantirish strategik yechim bo'la oladi. [3]Bu borada Rossiyalik olim A.Ivanova (2024) tomonidan qayd etilgan "texnostress" va ijtimoiy izolyatsiya muammolari ham muhim o'rin tutadi; ya'ni talaba SI bilan haddan tashqari ko'p muloqot qilganda, o'qituvchi bilan bo'ladigan emotsional-pedagogik aloqa uzilishi ta'lim sifatiga putur yetkazadi.

Bundan tashqari, muhokama jarayonida akademik halollik masalasi yangicha talqinda ko'rib chiqildi. B.Williamson (2024) tomonidan ilgari surilgan "algoritmik boshqaruv" g'oyasi asosida shuni aytish mumkinki, ta'limda plagiat endi faqat matn ko'chirish emas, balki intellektual jarayonning o'zini mashinaga topshirish shakliga o'tdi.O'zbekistonning PQ-358-sonli

---

[2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-358-sonli qarori. (2024, 14-oktabr). *Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida*. https://lex.uz

[3] Bekpulatov, K. B. (2024). *Raqamli ta'lim muhitida psixologik xavfsizlikni ta'minlash va pedagogik psixologiya* [Ensuring psychological safety in the digital educational environment and pedagogical psychology]. O'qituvchi Publishing.

qarorida belgilangan milliy SI modellarini yaratish zarurati aynan lisoniy va madaniy xavfsizlikni ta'minlash, ya'ni xorijiy algoritmlar tomonidan talabalarda "standartlashgan dunyoqarash" shakllanishini oldini olish bilan asoslanadi. Shunday qilib, ta'limda SIning psixologik va etik barqarorligini ta'minlash uchun nafaqat texnologik filtrlar, balki o'qituvchining mentorlik rolini kuchaytirish va baholash tizimini og'zaki, mantiqiy himoyaga yo'naltirish zarurdir. Bu yondashuv xalqaro YUNESKO standartlari va milliy pedagogik qadriyatlarimiz o'rtasidagi oltin muvozanatni saqlashga imkon beradi, natijada SI talabaning o'rnini bosuvchi kuch emas, balki uning salohiyatini ochuvchi psixologik resursga aylanadi.

XULOSA

O'tkazilgan ilmiy-nazariy tahlillar va xalqaro tajribalarni qiyoslash natijasida shunday xulosaga kelindiki, ta'lim tizimida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish shunchaki texnik yangilanish emas, balki ta'lim subyektlarining kognitiv faoliyati va axloqiy dunyoqarashini tubdan o'zgartiruvchi transformatsiyadir.Tadqiqot davomida aniqlangan "kognitiv qarz" va "intellektual passivlik" kabi psixologik xatarlar ta'lim jarayonida inson omili va tanqidiy fikrlash qobiliyatini saqlab qolish naqadar muhimligini ko'rsatadi. Sun'iy intellekt berayotgan tayyor javoblar o'quvchi va talabalarning mustaqil izlanish instinktini so'ndirmasligi uchun pedagogik metodikani tubdan isloh qilish, ya'ni baholash tizimini matnli shakldan ko'ra ko'proq mantiqiy tahlil va og'zaki himoyaga yo'naltirish zarurdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-358-sonli qarorida belgilangan strategik maqsadlarga erishish uchun faqat texnologik infratuzilmani emas, balki ta'lim ishtirokchilarining raqamli etik savodxonligi va "kognitiv immuniteti"ni ham rivojlantirish talab etiladi.

Shu bilan birga, ta'limda akademik halollik tushunchasi yangi bosqichga ko'tarilishi shart. Sun'iy intellektni taqiqlash emas, balki uni "aqlli assistant" sifatida etik doirada qo'llash madaniyatini shakllantirish lozim. Milliy va madaniy xavfsizlikni ta'minlash maqsadida o'zbek tilidagi katta til modellarini (LLM) yaratish hamda ularni milliy qadriyatlar filtri orqali ta'limga integratsiya qilish kelajakdagi dolzarb vazifadir. Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt ta'lim tizimining "yuragi" yoki o'qituvchining o'rnini bosuvchi kuch emas, balki inson intellektual salohiyatini kengaytiruvchi yuqori texnologik vosita bo'lib xizmat qilishi kerak. Faqatgina psixologik xavfsizlik choralari va qat'iy etik normalar asosida qurilgan raqamli ta'lim muhitigina kelajak avlodning intellektual mustaqilligini ta'minlashga qodir bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aripov, A. N. (2025, yanvar). *Digital Almaty 2025 forumi: Sun'iy intellekt va etik me'yorlar bo'yicha ma'ruza*. Vazirlar Mahkamasi axborot xizmati.
2. Bekpulatov, X. B. (2024). *Raqamli ta'lim muhitida psixologik xavfsizlikni ta'minlash va pedagogik psixologiya*. "O'qituvchi" nashriyoti.
3. European Union. (2024). *Artificial Intelligence Act (AI Act): Regulatory framework for high-risk AI systems in education*. EU Publications Office.
4. Normatov, S. A. (2025). Oliy ta'lim transformatsiyasi: Sun'iy intellekt integratsiyasi va etik filtrlar. *Oliy ta'limda ilmiy tadqiqotlar jurnali*, *4*(1), 22–38.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-358-sonli qarori. (2024, 14-oktabr). *Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida*. https://lex.uz

6. Khayrullina, P. F. (2024). Goals and objectives of the application of the system of academic mobility in higher educational institutions. *International Journal of Education, Social Science & Humanities*, *12*(9). Finland Academic Research Science Publishers.
7. Khayrullina, P. F. *The emergence development conditions of pedagogical science Uzbekistan*. (2025, April 8–10). International Congress on Modern Sciences-4. ISBN: 979-8-89695-061-5.
8. Selman, R. (2025). *Cognitive debt: The psychology of human reliance on artificial intelligence*. Oxford University Press.
9. UNESCO. (2024). *Guidance for generative AI in education and research*. UNESCO Publishing.